

Ewa Marynowicz-Hetka

Uniwersytet Łódzki

Myśląc o życiu duchowym/mentalnym w kontekście aktywności: transformacje bezszelestne *versus* modyfikacje

„Dopiero w świetle ponownego [prze]życia
zaczynam faktycznie odkrywać,
że żyję[...], dostrzegam co straciłem,
czego uniknąłem, nie doświadczyłem”¹.

Punkt wyjścia

Przedmiotem artykułu jest namysł nad naturą procesów przekształceń/transformacji zachodzących bezszelestnie w toku aktywności człowieka. Struktura tych procesów jest złożona, często powiązana spiralnie, w postaci zwoju czy warkocza splotów i zawiera zarówno aspekty widoczne, określane przez François Julliena² jako modyfikacje i te, które są niedostrzegalne na co dzień, w czasie krótkim, jak to nazywa Ferdynand Braudel³. Są one możliwe do odkrycia dopiero w długim trwaniu⁴ oraz w ponownym przeżywaniu, doświadczeniu, co w swej ostatniej pracy analizuje Jullien⁵.

Charakterystyczną cechą zarówno aktywności, jak i transformacji jest ich złożoność, powiązanie i równoległość występowania. Ich natura może być analizowana⁶ zarówno w kontekście widocznych modyfikacji aktywności

¹ F. Jullien, *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister*, Éditions Grasset, Fasquelle, Paris 2017, s. 164-165.

² F. Jullien, *Les transformations silencieuses*, Grasset, Fasquelle, Paris 2009.

³ F. Braudel, *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, W. Kula, Czytelnik, Warszawa 1999.

⁴ Tamże.

⁵ F. Jullien, *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister...*, dz. cyt.

⁶ J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, przekład i opracowanie E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

(m.in. linii, tendencji aktywności etc.), jak i w odniesieniu do możliwych antycypacji zdarzeń w polu praktyki, dających podstawy do nadawania nowych znaczeń i sensów życia duchowego/ mentalnego.

W świetle tej koncepcji również życie definiuje się jako spiralny spłot aktywności⁷, „proces w którym i dzięki któremu realizowana jest aktywność jednostki i jej trwanie”⁸. Mechanizmy zachodzące w tym procesie charakteryzuje spiralne powiązanie. Jest to aktywność wielokrotnie złożona, podlegająca permanentnym transformacjom. Podobnym procesom podlega życie duchowe/mentalne, które dokonuje się w trakcie i poprzez aktywność jednostki. Przyjęcie tej tezy stanowi dla mnie uzasadnienie zabrania głosu w dyskusji na temat życia duchowego/mentalnego. Spróbuję zanalizować cechy specyficzne owej wielokrotnie złożonej aktywności, odwołując się do badań interdyscyplinarnego, frankofońskiego zespołu badawczego⁹, w którym miałam możliwość uczestniczyć.

Zanim jednak przejdę do tej analizy, bardzo ważne wydaje się doprecyzowanie zakresu konotacyjnego stosowanej terminologii: „życie duchowe”¹⁰. Rozumiem je jako życie mentalne, obejmujące „aktywności podmiotu, które zmierzają do transformacji jego własnych reprezentacji”¹¹. Mentalne, oznacza

⁷ J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, „op.cit”; Barbier J.-M. *Expérience, transformation de soi, construction du moi, affirmation du jeu*, « The Conversation FR » 2018, »<http://theconversation.com/experience-transformation-de-soi-construction-du-moi-affirmation-du-je-88935> z dn.dostęp 10.01.2018.

⁸ J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, dz. cyt., s. 258-259.

⁹ W ramach programu badawczego Laboratoire d'Excellence Histoire et Anthropologie des Savoirs, des Techniques et des Croyances (HASTEX) w Paryżu, realizowany był (2013-2016) projekt pt. *Représenter et transformer*, koordynowany przez Katedrę UNESCO w Conservatoire National des Arts et Métiers w Paryżu i Wydział Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu w Genewie. Realizowane przeze mnie zadanie dotyczyło transformacji niewidocznych/ bezszelstnych w polu pracy socjalnej.

¹⁰ Znane jest powiedzenie Williama Jamesa, że „psychologia jest nauką o życiu mentalnym” (W. James, *The Principles of Psychology*, Holt, New York 1890; W. James, *Psychologia*, tłum. M. Zagrodzki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003), do którego to sformułowania odnoszą się współcześni badacze psychologii poznawczej(por. wykład inauguracyjny Stanisława Dehaene`a z roku 2006, kiedy to obejmował Katedrę Psychologii Eksperymentalnej w Collège de France(S. Dehaene, *Vers une science de la vie mentale :Leçon inaugurale prononcée le jeudi 6 avril 2006*, Odile Jacobs, Paris 2006.) czy jego inną pracę na temat mechanizmów procesów mentalnych człowieka (S. Dehaene, *Le code de la science*, Odile Jacobs, Paris 2014).

¹¹ J.-M.Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, dz. cyt., s.116.

w tej wypowiedzi, „odczuwane wewnętrzne”, wyobrażane i wyrażane dyskursywnie. Podkreślenie procesualności może skierować naszą refleksję na to, co w polskiej literaturze nazywa się rozwojem duchowym. Szczególną cechą tej analizy jest jej „wypreparowanie” z waloryzacji, które w związku z życiem duchowym często są związane. Analiza odnosić się będzie do uchwycenia mechanizmów transformacji tego splotu aktywności, jakim jest życie duchowe/mentalne, niezależnie od odniesień aksjologicznych. Taka perspektywa jest przyjmowana m.in. we współczesnej psychologii poznawczej bardzo wzbogaconej przez odkrycia neurobiologiczne¹². Stanisław Dehaene¹³ określając zakres „nauki o życiu mentalnym” podkreśla, że jej zadaniem byłoby sformułowanie pewnych ogólnych prawideł procesów mentalnych i tym samym odkrycie tej „intymnej i subiektywnej dziedziny, która może nam się wydawać zupełnie niedostępna metodami naukowymi”¹⁴.

Mysząc o życiu duchowym w kategoriach tak rozumianego życia mentalnego, szczególnie ważne jest pojmowanie tego spiralnie zbudowanego splotu aktywności jako transformacje transformacji, co określa się terminem *couplage structurel* (pożenienie, połączenie strukturalne). Przykładem takiego związku skojarzonego/pożenionego strukturalnie, może być ponowne przeżywanie doświadczeń (czyli ponowne [prze] życie, *seconde vie*), w którym dopiero odkrywamy istotę i sens naszej aktywności¹⁵.

Aktywność – transformacje transformacji: związek „pożeniony” strukturalne (*le couplage structurel*) w konstruowaniu tożsamości

W tej analizie odnoszę się stanowiska Marka Duranda¹⁶, który przyjmuje, że „aktywność określa to, co jednostka czyni w stosunku do środowiska/otoczenia”¹⁷. Jego zdaniem ten stosunek między jednostką i otoczeniem „jest żywy”, tworzy się i nieustannie zmienia. Odwołując się do stanowiska Humberto Matturany i Francisco Varelego¹⁸, którzy w teorii poznania świadomości, rozwijanej także dzięki własnym odczuciom, formułują

¹² Por. Tardif É., Doudin P.-A. (dir.), *Neurosciences et cognition. Perspectives pour les sciences de l'éducation*, De Boeck Supérieur s.a., Louvain-la Neuve 2017.

¹³ S. Dehaene, *Vers une science de la vie mentale*, dz. cyt.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ F. Jullien, *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister...*, dz. cyt.

¹⁶ M. Durand, *L'activité en transformation*, w: J.-M. Barbier, M. Durand (dir.) *Encyclopédie danalyse des activités*, Presses Universitaires de France, Paris 2017, s.33-55.

¹⁷ Tamże, s. 36.

¹⁸ F. Varela, H. Matturana, *L'arbre de la connaissance : racines biologique de la compréhension humaine*, trad. F.-Ch. Jullien, Ed. Addison-Wesley France 1990.

przyznanie, że naszą aktywność, która się nieustannie tworzy i przekształca ogranicza struktura związków (*couplage*) pozeńionych¹⁹. Na tej podstawie Durand stawia znak równości między aktywnością i transformacjami, a nawet formułuje przypuszczenie, że najogólniej rzecz biorąc, aktywność można ujmować jako „transformację transformacji”²⁰. To ujęcie pozwala na: „analizowanie istoty ludzkiej i jej specyficznych sposobów istnienia w różnorodnych transformacjach”²¹. Ten związek strukturalny (*couplage*) stale się przekształca i zmienia, jest elastyczny i można w nim znaleźć nisze, w których zachodzą transformacje bezszelestne²².

Można mówić o trzech wymiarach aktywności lub występujących w każdym czynie trzech elementach temporalnych, wzajemnie powiązanych. Opisuje je to, co jest „możliwe w teraźniejszości, ale równocześnie zakorzenione w przeszłości i przygotowywane na przyszłość”²³. To, co jest aktualne i odnoszone do zdarzeń teraźniejszości, jest powiązane z tym, co wirtualne (domniemane/wyobrażone), co stanowi „efekt mediacji między poprzednimi kategoriami, w których ujawniają się regularności, typy zwyczajowe, ujęcia i propozycje działania, czyli prefiguracje przyszłości”²⁴. Można by więc określić aktywność jako splot aktywności/transformacji obejmujących trzy wymiary: teraźniejszy, przeszły i przyszły oraz wobec tego wyróżnić te jej potencjały, które są aktualne, możliwe i domniemane(wirtualne)/wyobrażone. Takie uporządkowanie z punktu widzenia koncepcji transformacji bezszelestnych wydaje się szczególnie ważne, podkreśla trójwymiarowość aktywności, pozostawiając niewidoczne nisze i zachodzące w nich procesy transformacji. Oddaje też istotną cechę takiego ujmowania aktywności mentalnej, którą jest nielinearność i prosty przepływ, ale wzajemne powiązania strukturalne zachodzące w ramach swojej dynamiki.

Odnosząc się do koncepcji tożsamości Paula Ricouera²⁵ można zażytkować przypuszczenie, że ujęcie aktywności jako transformacja transformacji pozwala na podkreślenie dynamiki konstruowania tożsamości *ipse*, stawania się, bycia sobą. Choć oczywiście podlegają tym zmianom

¹⁹ M. Durand, *L'activité en transformation*, dz. cyt. s. 36.

²⁰ Tamże, s. 35.

²¹ Tamże, s. 37.

²² Tamże, s. 48.

²³ Tamże, s. 44-45.

²⁴ Tamże, s. 44-45.

²⁵ P. Ricoeur, *O sobie samym jako innym*, przekł. B. Chelstowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003; Por. także: Walczak A., *Spotkanie z wychowankiem. Ku tożsamości ipse pedagoga*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

wszystkie warstwy tożsamości, aby w końcu w warstwie narracyjnej tożsamości skonstruować jedność (tożsamość narracyjną). Procesualność transformacji tożsamości najwyraźniej widoczna jest w warstwie *ipse*, którą podmiot konstruuje „odnosząc się do siebie, poprzez siebie i dla siebie”²⁶. Choć wydaje się, że tak analityczne, jak to czyni cytowany autor, wyodrębnianie warstw tożsamości może się dokonywać z trudem, ponieważ zachodzące transformacje wzajemnie się nakładają i krzyżują. Z tego też powodu obrazem graficznym tej dynamiki jest spirala²⁷.

Analiza powiązań procesów transformacji tożsamości i doświadczenia jest też składowym czynnikiem myślenia o rozwoju duchowym/mentalnym człowieka. W tej analizie ukazuje go metaforycznie spirala, w której trzy formy doświadczenia są równie ważne. Po pierwsze doświadczenie (*vecu*), które jest tym, „co zdarza się podmiotowi”²⁸. Szczególnie ważne jest to, że to stadium doświadczenia ma „status przedrefleksyjny, a nawet antepredykatywny: może nie być ani rozpoznane, ani zidentyfikowane przez podmiot”²⁹. Z tego powodu często doświadczenie może być zinterioryzowane z obowiązującym *habituem* czy *schème* i mieć szczególne znaczenie dla kształtowania tożsamości *idem*. Po drugie opracowanie doświadczenia, które „polega na tym, co podmioty czynią z tym, co im się zdarza”³⁰. Ten proces opracowywania doświadczenia, polegający na uwewnętrznieniu tego, co nam się zdarzyło, deliberacji, medytacji, jest szczególnie znaczący³¹ dla konstruowania tożsamości *ipse*. Po trzecie: komunikowanie doświadczenia, które dokonuje się w toku narracji, opowiadania. Jest to proces złożony, obejmujący „propozycję znaczeń nadawanych przez podmiot swej aktywności lub swoim opracowanym doświadczeniom, a konstrukcjami sensów nadawanych przez adresatów komunikatów”³². Całość tworzy się i zmienia wzajemnie, stąd

²⁶ J.-M.Barbier, *Expérience, transformation de soi, construction du moi, affirmation du je*, dz. cyt. s. 8.

²⁷ W cytowanym tekście autor przywołuje metaforę rozwoju duchowego człowieka, znaną jako spirala Katedry Vezelay.

²⁸ J.-M.Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, op.cit, s. 61.

²⁹ J.-M.Barbier, *Expérience, transformation de soi, construction du moi, affirmation du jeu...*, dz. cyt. s. 3.

³⁰ J.-M.Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, dz. cyt., s.61.

³¹ J.-M.Barbier, *Expérience, transformation de soi, construction du moi, affirmation du jeu...*, dz. cyt. s. 5.

³² Tamże, s. 5.

kategoria transformacji znajduje się u podstaw tej analizy. Większość z nich zachodzi bezszelestnie, to co zwraca naszą uwagę, to widoczne modyfikacje.

Z punktu widzenia społeczno-pedagogicznego szczególnie ważne są te cechy transformacji, jakim podlegają związki jednostki ze środowiskiem. Durand³³ przypomina, że mogą się dokonywać w dwu wymiarach: przyjęcia, przyswojenia (*appropriation*) oraz wyodrębnienia, jednostkowego ujęcia, indywiduacji (*indivuiduation*) przez jednostkę. To ujęcie może stanowić punkt wyjścia i uzasadnienie dla myślenia o transformacjach bezszelestnych, które zachodzą w sposób (nie) widoczny.

Transformacje bezszelestne versus modyfikacje

Pojęcie transformacji niewidocznych, bezszelestnych (*transformations silencieuses*) wprowadził François Jullien³⁴. Odnosząc się do koncepcji Julliena prawdopodobnie słuszniej jest mówić o transformacjach bezszelestnych/wyciszonych niż niewidocznych. Jednak traktuję je tutaj jako synonimy. Zwłaszcza, że w dyskursie społeczno-pedagogicznym pojęcie środowiska/przestrzeni niewidzialnej jest bardzo obecne i znane. Także odnosząc się do koncepcji transwersalnej analizy aktywności³⁵ takie ujęcie wydaje się uzasadnione.

Ważnym odniesieniem teoretycznym dla analizy transformacji bezszelestnych jest stanowisko Ferdynanda Braudela³⁶, który w analizie historycznej wyodrębnia dwie kategorie czasu: krótki, który określa to, co zdarza się podmiotowi i czas długi, rozumiany jako „wielkie cykliczne oscylacje w długim trwaniu”. Jullien³⁷ proponuje, by tę perspektywę rozróżnienia czasu zastosować do analizy transformacji bezszelestnych, które na początku przemian są niewidoczne dla uczestników aktywności i dokonując się w ciszy, zmieniają także swój wymiar, stając się stopniowo coraz bardziej widoczne, aż ujawniają się w widocznych modyfikacjach postępowania, wyglądu, czy poglądów.

Odnosząc się do tego stanowiska Julliena i proponowanego w tym zespole badawczym paradygmatu myślenia³⁸ o złożonych i powiązanych, „pożenionych” (*conjointes*) transformacjach, obejmujących przebieg aktywności

³³ M. Durand, *L'activité en transformation...*, dz. cyt.

³⁴ F. Jullien, *Les transformations silencieuses...*, dz. cyt.

³⁵ Por. J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć...*, dz. cyt.

³⁶ F. Braudel, *Historia i trwanie*, dz. cyt.

³⁷ F. Jullien, *Les transformations silencieuses...*, dz. cyt.

³⁸ J.-M. Barbier, *Propositions pour penser l'activité*, w: (dir.) J.-M. Barbier, M. Durand, *Encyclopédie d'analyse des activités*, Presses Universitaires de France, Paris, s. 57-88.

podmiotu działającego oraz jego samego, można w tym skomplikowanym układzie spiralnym, w zależności od miejsca zajmowanego przez obserwatora, dostrzec przynajmniej dwa nurty przemian. Pierwszy z nich jest dostępny raczej dla osób usytuowanych w danym działaniu, współodczuwających jego przebieg i transformacje zachodzące w sposób bezszelestny i niewidoczny. Drugi nurt, dostępny również dla innych uczestników działania, w formie widocznych symptomów, określających przemiany nazwane modyfikacjami. Zrozumiałe, że w obu kategoriach proces odkrywania tego, co niewidoczne wymaga ze strony podmiotu działającego przygotowania, uwrażliwienia na te zmiany i wysiłku opracowania doświadczenia.

Jak wobec tego można określić kategorię transformacji bezszelestnych i wyróżnić ich cechy specyficzne? Po pierwsze, transformacje bezszelestne przebiegają w sposób niewidoczny, to znaczy ani nieuświadomiony, ani nieodczuwany, ani niewerbalizowany. Jeśli są takimi także dla podmiotów, podejmujących aktywność to może to mieć poważne konsekwencje praktyczne. Po drugie są dostrzegane wybiórczo. Na ogół dostrzegamy tylko te transformacje, których oczekujemy. Nie widzimy ich efektów, ponieważ często są powiązane spiralnie, czy w formie warkocza³⁹. Skupienie się na jednej z nich nie pozwala na dostrzeżenie efektów całości. Po trzecie, są lub mogą być powiązane. Oznacza to, że podmiot przekształca się, zmienia, w tym samym czasie co podejmowana aktywność. Czyli te transformacje są symultaniczne – niektóre są uświadomione, a inne nie: uczestnik aktywności dostrzega jedne, a ignoruje istnienie innych, które są z tymi pierwszymi powiązane (to częsty powód błędów w postępowaniu). Wiele transformacji w środowisku życia ma tę cechę powiązania⁴⁰.

Są to więc transformacje strukturalnie pożenione (*couplage structurel*), powiązane, składając się na aktywność podmiotu stają się transformacjami transformacji. Niedostrzeżenie jednych z tej całości prowadzi do rozmaitych konsekwencji w polu praktyki i artykułowania wymogu całościowego/kompleksowego ujmowania jego złożoności. Rozwijana w pedagogice społecznej koncepcja środowiska niewidzialnego⁴¹, ujmowanego jako świat przeżyć duchowych, usytuowanych w kontekście społecznym, dziedzictwa kulturowego, relacji społecznych, również pokazuje złożoność wzajemnych

³⁹ B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Księgarnia Wydawnicza F. Pieczętkowski i Ska, Kraków-Warszawa 1947.

⁴⁰ Por. J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności...* dz. cyt.; M. Durand, *L'activité en transformation...*, dz. cyt.

⁴¹ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1935.

powiązań⁴². Zamiar rozwijania tej koncepcji stanowi także uzasadnienie dla podejmowania problematyki transformacji niewidocznych/bezszelestnych;

Przykład *seconde vie*: od niedostrzegania i nieuświadomienia do olśnienia i kumulowania doświadczeń

Dobrym przykładem tego, w jaki sposób następuje uświadamianie sobie transformacji bezszelestnych dokonywanych w powiązaniach parach strukturalnych aktywności jest doświadczenie *seconde vie* (ponownego [prze]życia). François Jullien, porównuje je do ponownego czytania powieści⁴³. „W obu sytuacjach podobnie zaczynam faktycznie odkrywać to, co widzę, czyli wyciągam z ukrycia to, co chowałem przed pośpiesznym ujawnieniem i normalizacją, która mnie uspokajała”⁴⁴. Przy ponownej lekturze, jak w ponownym (przeżywaniu zdarzeń), [prze]życiu „nie spieszę się, powoli przekładam kartki, [...] dostrzegam, to co mi umknęło przedtem”⁴⁵.

Kluczową kwestią w ponownym przeżywaniu, jak i w ponownej lekturze, jest spożytkowanie skumulowanego doświadczenia. W *seconde vie* nie chodzi o jego przekraczanie, pokonywanie, czy utrwalanie ale o bezszelestne kumulowanie i ponowne odkrywanie. Tak więc nie jest to ujmowane w logice przekraczania, pokonywania, ale ponownego podjęcia (*la reprise*), wznowienia. Jullien odwołuje się tutaj do stanowiska Sörena Kierkegaarda⁴⁶ sformułowanego w pracy zatytułowanej w j. polskim *Powtórzenie...* Chwali przy tym kolejnego tłumacza tej książki na język francuski, który oddał jego zdaniem właściwiej ducha idei Kierkegaarda, zamieniając słowo *repetition* (powtórzenie) na *reprise* (ponowne podjęcie, wznowienie). Pojęcie to jest swego rodzaju kategorią paradoksalną, łączy bowiem to, co było (to samo) z tym, co jest nowego (z tym drugim). W tym znaczeniu jest więc zdecydowanie bogatsze niż „zwykłe” powtórzenie. Zawiera też w sobie (immanentnie) tę przestrzeń niewidoczną, czy nieuświadomianą. Nieograniczanie znaczenia tego terminu jedynie do powtórzenia pozwala dostrzec w ponownym

⁴² Por. L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przelomie dwoistości w humanistyce*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014.

⁴³ Autor zadedykował tę książkę „tym, którzy wiedzą, jak czytać po raz drugi”, Por. F.Jullien, *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister...*, dz. cyt.

⁴⁴ Tamże, s. 164.

⁴⁵ Tamże, s. 165.

⁴⁶ S. Kierkegaard, *Powtórzenie. Próba psychologii eksperymentalnej przez Constantina Constantinusa* (Gjentagelsen. En Forsøg i den experimenterende Psychologi af Constantin Constantinus), przeł. B. Świdorski, Aletheia, Warszawa 1992.

podjęciu, wznowieniu, wyraźny wymiar twórczy i tym samym nową jakością. Dostrzegając te walory w stanowisku Kierkegaarda, Jullien zauważa jednak, że jego poglądy były typowe dla epoki: zbyt uporządkowane i zbyt związane z kategorią zerwania.

Pomijając te zastrzeżenia, kategoria ponownego wznowienia (*reprise*) jest bardzo obecna w twórczości Julliena i ściśle związana z doświadczeniem: „uświadamiamy sobie coś poprzez doświadczenie”⁴⁷, także te procesy, transformacje, które zachodzą bezszelestnie. Tak więc doświadczenie może być spożytkowane w sposób twórczy w sytuacji wznowienia ponownego, a nie „zwykłego” powtórzenia. Ta teza wydaje się być nośną zwłaszcza dla przestrzeni kształcenia/ kształtowania, bowiem w przestrzeni nauczania (odwołując się do ujęcia Barbiera) raczej orientujemy się na powtarzanie.

Ten proces sformułowany w tytule paragrafu, przebiegający od niedostrzegania i nieuświadamiania do oślnienia i kumulowania doświadczeń, jest w pewnym sensie niezależny od naszej woli. Jullien mówi, „to się dzieje[...] nie mogę sobie życzyć, aby nastąpiło to, oślnienie/uświadczenie sobie (*la lucidité*), które [przyp. EMH] nie jest to ani sprawą metody, ani chęci”⁴⁸. Na początku tego procesu zwykle jesteśmy niewidomi/ślepi⁴⁹, nie dostrzegamy zmian bezszelestnych, jesteśmy „prowadzeni przez doświadczenia, przez to, co nam się zdarza w życiu”⁵⁰, ale równocześnie w tym uczestniczymy. Na tym zdaniem Julliena polega złożoność owego oślnienia. Ta złożoność jest wzajemnie uwarunkowana/pożeniona/doparowana (*conjointement resultative*), bo „wraz z oślnieniem przychodzi mi ponownie na myśl to wszystko co przeżyłem”⁵¹. Wymiar strukturalny tego procesu wzajemnie pożenionego (*couplage structurel*) wyraża się m.in. w tym, że „mogę starać się być bardziej inteligentny, posiadać więcej wiedzy, mieć umysł bardziej dociekliwy, ale czyż wówczas nie obawiam się tego oślnienia”⁵². Autor pyta: „czyż nie chronimy się przed tym”? Czy oczekujemy tego?

To wszystko sprzyja uświadamianiu sobie, iż zaczynamy „prawdziwie istnieć”. Szczególne znaczenie ma ta forma doświadczania, która z typowego dla pierwszych doznań odczucia nowości, w *seconde vie* przekształca się w kumulowanie doświadczeń jednostkowych i „wyzwała pragnienie ponawiania

⁴⁷ F. Jullien, *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister...* op.cit, s.96.

⁴⁸ Tamże, s. 95.

⁴⁹ Por. J.-M. Barbier, *Leksykon analizy aktywności*, dz. cyt.; Tenże, *Expérience, transformation de soi...*, dz. cyt.

⁵⁰ F. Jullien, *Une seconde vie...*, op.cit, s. 97.

⁵¹ Tamże, s. 97.

⁵² Tamże, s. 97.

takiej aktywności⁵³. Ten proces kumulowania doświadczeń dokonuje się w sposób bezszelestny i obejmuje doświadczenia zgromadzone w trakcie życia. Widocznym dla innych efektem zachodzących procesów kumulowania doświadczeń może być mądrość. Ona, zdaniem Julliena, rodzi się w takim procesie bezszelestnie i w długim czasie, dzięki zgromadzonym doświadczeniom. Książka Julliena *Une seconde vie* (ponowne [prze]życie) nosi podtytuł *Commencer véritablement d'exister* (Zacząć prawdziwie istnieć). Autor formułuje w niej tezę, że dopiero ponownie [prze]żywając, dzięki skumulowanym doświadczeniom, w nowej sytuacji życiowej, jesteśmy w stanie odczuć pełnię [prze]życia. Dzieje się tak dlatego, że „dokonując wyboru (sposobu życia, zawodu, obiektu miłości...) wybieramy spośród wielu, jak niewidomi/ślepi: nie tylko nie wiemy dlaczego to wybraliśmy, ale także w ogóle nie wiemy, że wybieramy”⁵⁴. Ośnienie/uświadomienie, także związana z nim waloryzacja, na ogół następuje w przypadku ponownego zdarzenia w biegu życia, które jest podobne do re-lektury.

Jullien określa *une seconde vie*, jako życie w trakcie życia/w głównym nurcie/w naszej biografii, które powoli się zmienia i zaczyna dokonywać wyboru oraz się przekształcać, kontynuując w długim trwaniu wcześniejsze wątki. Jest to więc używając określenia spopularyzowanego przez Barbiera związek „pożeniony” (*conjoint*). Aby mieć dostęp do tego, co przeżywamy w *seconde vie* należy wyjść/otworzyć się na/do życia. Chodzi tu nie tyle o otwarcie na całkowite inne życie, na całkowitą zmianę tego głównego nurtu życia, jego konwersję, ale na to, co je czyni pogodnym/uładnym (*vie degagée*), autor pyta jak to uczynić. Wyjaśniając ten termin *vie degagée* odwołuje się do afektów, które czynią, że ponowne [prze]życie pozwala na odnalezienie jego istoty.

W odróżnieniu od innych stanowisk, np. Louisa Lavella⁵⁵, Jullien formułuje tezę⁵⁶, że w naszym życiu nie ma brutalnych i widocznych zerwań (*ruptures*) są jedynie momenty przejścia/przemian (*des transitions*). Z tego powodu nie można mówić o nowym życiu, nowych doznaniach, ale o ponownym życiu, ponownym [prze]żywaniu wcześniej doświadczanych doznań. Życie nie zmienia się nagle, stopniowo je odkrywamy, ściśle stopniowo odkrywamy zmiany, a także jego sens. Dlatego też nie możemy życia od nowa przeżyć od nowa zbudować, możemy je jedynie przekształcić. Oznacza to,

⁵³ Tamże, s. 79.

⁵⁴ Tamże, s. 21.

⁵⁵ L. Lavelle, *Traité des valeurs*, t.1. wyd. 2. Presses Universitaires de France, Paris 1999.

⁵⁶ F. Jullien, *Une seconde vie...*, dz. cyt., s. 21.

że te transformacje życia zachodzą wewnętrznie, bezszelestnie, odkrywamy, uświadamiamy je sobie dzięki zmianom widocznym- czyli modyfikacjom.

Konkluzja

Namysł nad kulturą aktywności duchowej/mentalnej wymaga troski o język symboli, który umożliwi wyrażenie tego, co niewidzialne, niewidoczne, niepostrzegalne, w jakimś sensie niedostępne. Rozkodowanie języka symboli wymaga specjalnego przygotowania, kształtowania do tego. Może stanowić też rejestr pozawerbalnego oddziaływania, mającego znaczenie dla transformacji reprezentacji. Poza sferą mentalną i emocjonalną/afektywną jest obecny też w dyskursie.

Dysponujemy licznymi podejściami i kategoriami pojęciowymi, w których krzyżują się elementy realne, wyobrażeniowe z symbolicznymi, ważnymi dla opisu społeczno-pedagogicznej perspektywy. Historycznie pierwszą było pojęcie środowiska niewidzialnego⁵⁷. Kolejne, które opracowano albo włączono do dyskursu społeczno-pedagogicznego z innych stanowisk to: „uwspólnione doświadczenie”⁵⁸ czy „instytucja symboliczna”⁵⁹. Włączenie do tego rejestru koncepcji transformacji bezszelestnych i widocznych modyfikacji pozwala niewątpliwie wzbogacać społeczno-pedagogiczną perspektywę. M.in. konstruowane narzędzia pozwalają odkrywać i analizować te procesy zmian niewidocznych, bezszelestnych, które dopiero ujawniają się w widocznych zdarzeniach wychowawczych opiekuńczych, pomocowych. Dzięki czemu mogą być przydatne w antycypacji zdarzeń i profilaktyce.

Namysł nad procesami transformacji, czy jak to chce Barbier⁶⁰ „myślenie o transformacjach”, zachodzi w różnych przestrzeniach. Są nimi: przestrzeń mentalna, którą uruchamiamy wówczas, gdy myślimy o (procesie, przebiegu) aktywności swojej lub drugiego oraz przestrzeń wyobrażeniowa, gdy obmyślamy aktywność i przestrzeń dyskursywna, gdy komunikujemy o podjęciu (przebiegu) aktywności. Analiza aktywności obejmuje liczne związki zachodzące pomiędzy tymi przestrzeniami. W jej rezultacie konstruowane są wypowiedzi, które wyrażając „obserwowalne regularności” stają się wiedzą o aktywności. Szczególnie uznana w tej koncepcji jest przestrzeń dyskursywna.

⁵⁷ Wprowadzone do pedagogiki społecznej przez Helenę Radlińską. Por. Tejże, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego...*, dz. cyt.

⁵⁸ J. Dewey, *Expérience et éducation*. trad. M. A. Carroi, Librairie Armand Colin, Paris 1968.

⁵⁹ C. Castoriadis, *L'Institution imaginaire de la société*, Seuil, Paris 1975.

⁶⁰ J.-M.Barbier, *Leksykon analizy aktywności...*, dz. cyt.

Jedną z ram teoretycznych narzędzia analizy omawianych procesów może być transwersalna koncepcja analizy aktywności opracowana przez Barbiera⁶¹. Z punktu widzenia podejmowanej tu problematyki *seconde vie* i konstruowania tożsamości podmiotu, dokonywanego równoległe z realizowaną aktywnością, szczególnego znaczenia nabiera kategoria doświadczenia, ujmowana w wymiarze doświadczenia i przeżywania, opracowywania oraz komunikowania. Uwrażliwienie na zachodzące w tych powiązanych ze sobą procesach transformacje bezszelstne, niewidoczne, pozwala odkryć splot transformacji aktywności, stanowiących o życiu duchowym/ mentalnym rozważanym w kontekście aktywności podmiotu.

Bibliografia:

- Barbier J.-M., *Leksykon analizy aktywności. Konceptualizacje zwyczajowych pojęć*, przekład i opracowanie E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Barbier J.-M., *Propositions pour penser l'activité*, w: (dir.) J.-M. Barbier, M. Durand, *Encyclopédie d'analyse des activités*, Presses Universitaires de France, Paris 2017, s. 57-88.
- Barbier J.-M. *Expérience, transformation de soi, construction du moi, affirmation du jeu*, »The Conversation FR, 2018,»<http://theconversation.com/experience-transformation-de-soi-construction-du-moi-affirmation-du-je-88935>(dostęp: 10.01.18).
- Braudel F., *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, W. Kula, Czytelnik, Warszawa 1999.
- Castoriadis, C. *L'Institution imaginaire de la société*, Seuil, Paris 1975.
- Dehaene S., *Vers une science de la vie mentale: Leçon inaugurale prononcée le jeudi 6 avril 2006*, Odile Jacobs, Paris 2006.
- Dehaene S., *Le code de la science*, Odile Jacobs, Paris 2014.
- Dewey J., *Expérience et éducation*. trad. M. A. Carroi, Librairie Armand Colin, Paris 1968.
- Durand M., *L'activité en transformation*, w: J.-M. Barbier, M. Durand (dir.) *Encyclopédie d'analyse des activités*, Presses Universitaires de France, Paris 2017, s. 33-55.
- James W., *The Principles of Psychology*, Holt, New York 1890.
- James W., *Psychologia*, tłum. M. Zagrodzki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Jullien F., *Les transformations silencieuses*, Grasset, Fasquelle, Paris 2009.

⁶¹ Tamże i cytowane w tym tekście prace tego autora.

- Jullien F., *Une seconde vie. Commencer véritablement d'exister*, Éditions Grasset, Fasquelle, Paris 2017.
- Kierkegaard S., *Powtórzenie. Próba psychologii eksperymentalnej przez Constantina Constantinus (Gjentagelsen. En Forsøg i den experimenterende Psychologi af Constantin Constantinus)*, przeł. B. Świdorski, Aletheia, Warszawa 1992.
- Lavelle L., *Traité des valeurs*, t. 1. wyd. 2. Presses Universitaires de France, Paris 1999.
- Nawroczyński B., *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Księgarnia Wydawnicza F. Pieczętkowski i S-ka, Kraków-Warszawa 1947.
- Radlińska H., *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1935.
- Ricoeur P., *O sobie samym jako innym*, przekł. B. Chełstowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Varela F. Maturana H., *L'arbre de la connaissance: racines biologique de la compréhension humaine*, trad. F.-Ch. Jullien, Ed. Addison-Veseley France 1990.
- Tardif É., Doudin P.-A. (dir.), *Neurosciences et cognition. Perspectives pour les sciences de l'éducation*, De Boeck Supérieur s.a., Louvain-la Neuve 2017.
- Walczak A., *Spotkanie z wychowankiem. Ku tożsamości ipse pedagoga*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Witkowski L., *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014.

Thinking about spiritual/mental life in the context of activity: silent transformations versus modifications

The subject of the article is a reflection on the nature of transformations occurring silently in the course of human activity. The structure of these processes is complex, often spirally connected, in the form of a coil or braid tangles and includes both the visible aspects, referred to by François Jullien (2009) as modifications, and those that are invisible on a daily basis, in short time, as Ferdinand Braudel calls it (1999). They are discoverable only in the long term (idem, 1999) and in re-experiencing, which is analyzed by Jullien in his latest work (2017).

A characteristic feature of both activity and transformation is their complexity, connection and parallelism of occurrence. Their nature can be

analyzed (Barbier 2016) both in the context of visible modifications of activity (including lines, activity trends, etc.) and in relation to possible anticipations of events in the field of practice, giving grounds for attributing new meanings and senses of the spiritual/mental life.

Spiritual life is understood as mental life, embracing activities of the subject that are aimed at transforming his/her own representations” (Barbier 2016, p.116). “Mental” means in this statement “felt inside”, imagined and expressed discursively.

While thinking about spiritual life in terms of mental life understood in this way, it is particularly important to understand this spirally-built convolution of activities as transformations of transformations, which is termed as couplage structure (conjugation, structural connection). An example of such a structurally related/structurally conjugated relationship may be the re-experiencing of experiences (i.e. re-life, seconde vie), in which we are only discovering the essence and sense of our activity (Jullien 2017).

Keywords: activity, mental life, silent transformations, modifications.

Myśląc o życiu duchowym/mentalnym w kontekście aktywności: transformacje bezszelestne *versus* modyfikacje

Przedmiotem artykułu jest namysł nad naturą procesów przekształceń/ transformacji zachodzących bezszelestnie w toku aktywności człowieka. Struktura tych procesów jest złożona, często powiązana spiralnie, w postaci zwoju czy warkocza splotów i zawiera zarówno aspekty widoczne, określane przez François Julliena (2009) jako modyfikacje i te, które są niedostrzegalne na co dzień, w czasie krótkim, jak to nazywa Ferdynand Braudel (1999). Są one możliwe do odkrycia dopiero w długim trwaniu(tenże, 1999) oraz w ponownym przeżywaniu, doświadczaniu, co w swej ostatniej pracy analizuje Jullien (2017) .

Charakterystyczną cechą zarówno aktywności, jak i transformacji jest ich złożoność, powiązanie i równoległość występowania. Ich natura może być analizowana (Barbier, 2016) zarówno w kontekście widocznych modyfikacji aktywności (m.in. linii, tendencji aktywności etc.), jak i w odniesieniu do możliwych antycypacji zdarzeń w polu praktyki, dających podstawy do nadawania nowych znaczeń i sensów życia duchowego/ mentalnego.

Życie duchowe rozumiane jako życie mentalne, obejmujące „aktywności podmiotu, które zmierzają do transformacji jego własnych reprezentacji”

(Barbier 2016, s. 116). Mentalne, oznacza w tej wypowiedzi, „odczuwane wewnętrzne”, wyobrażane i wyrażane dyskursywnie.

Myśląc o życiu duchowym w kategoriach tak rozumianego życia mentalnego, szczególnie ważne jest pojmowanie tego spiralnie zbudowanego spłotu aktywności jako transformacje transformacji, co określa się terminem *couplage structurel* (pożenienie, połączenie strukturalne). Przykładem takiego związku skojarzonego/pożenionego strukturalnie, może być ponowne przeżywanie doświadczeń (czyli ponowne [prze] życie, *seconde vie*), w którym dopiero odkrywamy istotę i sens naszej aktywności (Jullien, 2017).

Słowa kluczowe: aktywność, życie mentalne, transformacje bezszelestne, modyfikacje.

